

PETER JOHNSON

Viktor Rydbergs liv och tid

1. Barndomen

”Från den mindre borggården förde ett långt valv ut i det fria... När han första gången genomvandrat detta mörker, såg han framför sig Vätterns spegel, utbredd till synranden i ett aldrig annat fjärran. Han häpnade.”

Viktor Rydberg föddes i julveckan, 18 december, 1828. Han var det femte barnet i familjen. Pappan hette Johan Rydberg och hade anställning vid fångvården som slotts- och fångvaktare på kronohäktet i Jönköping, på slottsområdets borggård. Mamman var Hedvig Kristina Düker, utbildad barnmorska som bidrog till familjens uppehälle.

Så här berättar Viktor Rydberg om huset där han växte upp: ”Barnkammaren hade två fönster, det ena mot söder och en rymlig borggård, det andra mot väster och en trång. Åt båda hållen bestämdes horisonten av den närmaste fästningsvallens linje.” Det var de grundläggande dragen i Viktors första universum. Han trodde till en början att världen inte var större än så.

”Nästan allt som jag såg var skönt: den stora blå himlakupan med solen, månen, stjärnorna och skyarna. Fästningsvallen med sin grönska, syrenträdet med sina blommor... allra mest fröjdade mig dock min moders ansikte.”

Viktor beskriver sin barndom som ”ovanligt lycklig”. Hans pappa berättade om slagen han deltagit i under de finska och tyska krigen, i Karl Johans krig mot Napoleon. Men kärast höll

Viktor sin moder som kände en alldeles särskild gemenskap med sin yngste gosse.

(Av Viktors syskon blev brodern Carl August bagarlärling för att senare även bli folkskoleinspektör och poet, Vilhelm tog värvning. Hans systrar Hedvig och Vilhelmina emigrerade till Amerika.)

"Alla människor föreföll mig vackra, därför att alla voro vänliga." Inte ens de förhärdade fångarna i häktet skrämde honom när de sträckte ut sina armar genom gallren för att komma åt att smeka en lockig liten hjässa.

Var låg Jönköpings slott?

Slottets, eller fästningens, medelpunkt utgjordes av det gamla Franciskanerklostret som Gustav Vasa, i samband med reformationen, lät bygga om till ett försvar för staden. Slottet låg väster om Munksjön och omgavs av en vallgrav utan vatten, höga murar och bastioner.

1737 brann slottet och av ruinerna byggdes bland annat ett hus som användes till kronohäkte. Viktor Rydberg skriver om branden: "... man misstänkte att en mordbrännare tillintetgjorde vad brödrakrigens brandfackor skonat ... i branden förstördes 396.000 gevär. Av sten från klostret/slottet byggdes på borggården den byggnad inom vilken författaren till dessa rader är född..."

I mitten av 1800-talet gjordes området om till park, murar och bastioner försvann. Viktor Rydberg skriver: "... som ännu i vår ungdom prydde Jönköping med storartade ruiner och vidsträckta vallar, tummelplatser för ungdomens lekar." Idag kan vi, i parken vid västra Munksjöstranden, se Bastion Carolus. I garaget i det närbelägna huset går det även att skåda delar av en

utgrävning av de ursprungliga vallarna. I Hamnparken finns en modell av slottet och på Rådhusets norra gavel sitter en plakett.

Katastrofen

Sommaren 1834 var ovanligt varm. Kolerasmittan fördes till Jönköping med ett resande teatersällskap från Göteborg. Sjukdomen kom att få större utbredning i Jönköping än i någon annan ort i landet.

Skådespelaren A. Collberg, omtalad för sin skönhet, avled och hans kropp ställdes ut på gatan – där kvinnorna klippte lockar av hans hår, något som bidrog till att sprida smittan. Jönköping hade vid den här tiden inga sanitära anordningar att tala om, i stadens öppna kanaler hälldes avfall av alla de slag.

Under 24 dagar dog 600 personer, män, kvinnor och barn. Drygt var sjätte jönköpingsbo dukade under i koleran. Och inom Slotts församlingen, där familjen Rydberg bodde, dog var fjärde person.

24 augusti drabbades Viktors älskade mamma Hedvig. Kort före sin död sa hon: "Jag vet att det skall gå min Viktor mycket väl i världen och att han ska bli något ovanligt." Dagen därpå dog även hans minsta syster, Ida. I de fattigaste stadsdelarna kunde hela hus bli ödelagda på bara några timmar.

För Johan Rydberg var dödsfallen ett dråpslag. Han försjönk i grubblerier, han var utom sig av sorg och tog till flaskan som tröst. I Jönköping fanns vid denna tid 40 krögare och 150 husbehovsbrännare ...

Vissa nätter tog han med sig den lille Viktor, bara fem år gammal, till moderns grav där de satt och grät tills solen gick upp. Han fick avsked från fångvården och en månad efter moderns död upplöstes familjen. Johan Rydberg hamnade

under en period på Ulriksdals invalidhus. Barnen omhändertogs av fattigvården och skingrades. De yngsta, Hedda och Viktor, utackorderades till olika hem i staden.

Men mer dramatik var att vänta: 1835 syntes på natthimlen en komet som blev allt större. Oron spred sig i Jönköping. "Jag trodde att världen skulle förstöras, jag hade hört talas om en komet och för vars svans alla var högeligen förskräckta", skriver Viktor i sina barndomsminnen. Kometen passerade dock jorden på betryggande avstånd och ingen kom till skada.

En kort tid därefter härjades Jönköping av en eldsvåda. Viktor, som var ensam hemma, räddades ur ett rökfyllt rum och fördes ut i det fria. Nu var han hemlös igen. Från familjen Skog, som han bott hos fram till branden, flyttade han vidare till änkan Sara Ottergren, en linnestrykerska som bodde på Östra Storgatan i samma hus som där Viktors bror jobbade på bageriet.

Vad var det för komet?

Halleys komet finns upptecknad sedan 400 före Kristus i kinesiska källor. Den finns även avbildad på Bayeaux-tapeten från 1066. Kometen har fått sitt namn efter den brittiske astronomen Edmond Halley (1656-1742) som upptäckte att den gick i en bana och kom tillbaka med en omloppstid på 76 år. Senast den kunde ses från vår planet var 1986.

2. Skoltiden

Hos Sara Ottergren hade Viktor det bra. Hon lärde honom att läsa innantill, först ur katekesen och senare ur en bibel som Viktor läste från pärm till pärm – två gånger.

Sin första skolundervisning fick han i Gustaf Adolfstugan inom fästningsområde, en "Lancasterskola" där de äldre eleverna fick undervisa de yngre under klockaren Sjölanders överinseende. En Lancasterskola finns även på Kanalgatan.

Elva år gammal började Viktor, trots sin fattigdom, på Jönköpings lärdoms- och apologistkola, det vill säga stadens Allmänna Läroverk. Det innebar ännu en flytt, nu blev han inackorderad hos mamman till en av klasskamraterna, murar-änkan Kristina Pettersson där han kom att bo fram till 17 års ålder. "Aldrig mätt", var Viktors sammanfattande kommentar om dessa dystra år. Han fick inte ens ett stearinljus att kunna läxorna vid ...

Ändå gick studierna bra. Viktor var duktig i matematik, latin och historia. Han var populär bland kamraterna. "tog hellre stryk än flydde" enligt egen utsägo, och hittade på lekar som att jumpa på isflak i Vättern eller ställa till med vattenkrig med brandsprutor.

Fick han någon gång en slant köpte han böcker eller häften, skillingtryck med känslamma sånger. Spänningslitteratur, gärna av Dickens eller Walter Scott, fann också hans gillande. Han började skriva egna små pjäser om riddare och rövare, banditbrudar och skenheliga munkar. Fantasin blev en tillflykt i en grå vardag.

Viktor läste även romersk och grekisk litteratur, på originalspråk. När han översatte en svensk dikt till latin blev skolans beskyddare, biskopen Esaias Tegnér, så imponerad att han tilldelade Viktor ett extra premium på examensdagen - Vergilius dikter.

Var låg Viktors skola?

Idag är det Kristinagården som är inrymd i det gamla skolhuset, ritat av Erik Dahlberg på sent 1600-tal. Ett av rummen i huset bär Viktors namn, ett annat Dahlbergs. På Kristine kyrka, strax intill, har Viktor Rydberg ristat sina initialer på kyrkväggen. Det är också i denna kyrka som dikten "Träsnittet i psalmboken" utspelar sig, en tidsbild från Jönköping på 1830-talet och ett fint exempel på hans kärlek till modern. Och på hans fantasi, när träsnittet får liv.

Gymnasietiden i Växjö

"Fattiglappen!"

Skrek klasskamraterna efter honom.

"Tyvärr tillbragte jag två år vid Växjö gymnasium och de är de år av min livstid som jag ser tillbaka på med det största obehaget ...".

Viktor Rydberg kom till Växjö hösten 1845 med goda betyg från Jönköping. Det första året klarade han tack vare sina gamla kunskaper - han låg före många i klassen - men sedan började han slarva, skolkade och miste totalt studielusten. De äldre eleverna mobbade de yngre, pennalismen var utbredd. "Den invigning jag fick i ynglingårens mysterier var sådan att jag ständigt längtade tillbaka till mitt glada och fantasi-skimrande gosseliv bland ofördärvade jämnåriga i Jönköping."

Viktor fick försörja sig med att ge lektioner och ta sommarjobb som informator. Han fick dock sin första dikt publicerad i Växjöbladet och fick god kontakt med sina lärare - lektor Fredrik Rappe skänkte honom till och med en välbehövlig kostym!

3. Journalisten

Efter att han avbrutit sina studier i Växjö återvände Viktor Rydberg till Jönköping där han fick arbete på den radikala tidningen Jönköpingsbladet, vars redaktör Johan Sandwall även erbjöd honom en bostad hemma hos sig. Viktors följetong "Vampyren" publicerades med dagliga avsnitt, en rafflade äventyrshistoria - men knappast någon större litteratur.

Tidningen var frispråkig och frisinnad och bland medarbetarna fanns även Carl Jonas Love Almqvist och Wendela Hebbe. Texter som Lars Johan Hierta, Aftonbladets grundare, inte kunde trycka i sin egen tidning, skickades till Jönköping för publicering.

När Sandwall flyttade till Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning (GHT), 1848, följde Rydberg med och jobbade i huvudsak med att läsa korrektur. Sandwall hade förskingrat pengar och vågade inte vara kvar i hemstaden, han flydde senare till Amerika för att undgå rättvisan. Och Viktor flyttade tillbaka till Jönköpingsbladet som då fått en ny redaktör.

1851 tog han till slut sin studentexamen i Lund. Fortfarande fattig läste han juridik och astronomi och jobbade med att ge privatlektioner i latin och sökte arbete som informator för att kunna betala de skulder han dragit på sig under studierna. Han stod vid ett vägskäl: vad skulle han göra med sitt liv? Amerika? Hans två systrar bodde där. Eller skulle han ta värvning?

Svaret blev: Göteborg igen!

Även GHT hade en ny redaktör, S. A. Hedlund, en skicklig publicist som fått tidningen på fötter. En dag hittade han ett manuskript i en skrivbordslåda, det var delar av en följetong av historisk karaktär. "Vem har skrivit detta?", frågade han.

”En av Sandwalls ynglingar från Jönköping, Viktor Rydberg”, svarade en äldre medarbetare. När Hedlund fått klart för sig att texten inte var en översättning utan ett originalmanus utbrast han: ”Då är denne Rydberg en utmärkt författare!”

Våren 1855 började Viktor sin anställning på GHT. Han kom att jobba kvar till 1876.

4. Författaren

Viktor Rydberg flyttade in hos familjen Hedlund och blev snart som en familjemedlem. Nära band knöts mellan de två männen. Hedlund uppmuntrade och stöttade den unge Rydberg och gav honom möjlighet att kombinera det dagliga journalistiska skrivandet med författandet. Hedlunds fru tog med omsorg hand om Viktor, såg till att han fick god mat och ordentliga kläder. ”Jag kan inte säga hur högt jag värderar och älskar denne man, som har varit en lykta för min fot på det godas väg”, skriver han om Hedlund till en vän.

Viktor Rydberg skrev om politik, om utrikes- och inrikesfrågor. Särskilt intresserad var han av sociala frågor:

- mot barnarbete i fabrikerna
- för kvinnans krav på likvärdig utbildning
- frågor om fred och försvar
- avskaffande av husagan
- tankefrihet på det religiösa området

Hans medarbetarskap blev alltmer uppmärksammat. Men framför allt skrev han romaner som publicerades som följetonger i tidningen: ”De vandrande djäknarna”, ”Fribytaren på Östersjön”, ”Den siste atenaren”. När den sistnämnda gavs ut som bok fick Rydberg 600 riksdaler, en svindlande summa. Därtill kom ”Singoalla” och den kontroversiella ”Bibels lära om Kristus”.

Rydberg hade sedan barnåren en stark gudstro. Från modern hade han fått kristendomens grundpelare: godhet, människokärlek, sanning. Han utvecklade under åren en kritik mot vidskepelse, förföljelse av oliktänkande och dogmatiskt fastlåst tänkande. Hedlund och Rydberg förenades i en vilja att ha en "dogmfri kristendom".

I "Bibelns lära om Kristus – en samvetsgrann undersökning av V. R." redovisade han en från kyrkan avvikande åsikt om Kristi person. Därtill ifrågasatte han den kyrkliga treenighetsläran och förnekade att den var biblisk. Reaktionerna blev våldsamma – borde inte författaren åtalas? Justitieminister Louis de Geer avböjde dock ett åtal.

Boken, som byggde på logisk klarhet och teologisk insatthet, blev allmänt läst och flitigt diskuterad. Fredrika Bremer skrev i ett brev till författaren: "Jag har läst boken med stort nöje ... men finner den dock ej helt rättvis." Som en följd av boken blev Viktor Rydberg vald som lekmannaombud till det första kyrkomötet 1868 – som representant för Bohuslän.

Efter ett mellanspel som riksdagsman i Stockholm 1870-72 var Rydberg tillbaka på GHT. Visst hade han medverkat även under sin frånvaro. 1871 publicerades till exempel "Lille Viggs äventyr på julafton". En saga som hämtat tydlig inspiration från hans tid hos gumman Ottergren i barndomens Jönköping.

1874 bekostade tidningen en utlandsresa för Rydberg. Målet var Italien och på vägen stannade han i Paris. Fred hade inträtt i Europa och såväl Italien som Tyskland var åter enade. Paris föll honom inte i smaken med korruption och moraliskt förfall. Hans intresse för konst och konsthistoria förde honom dock till Louvren där han fick inspiration till en essä om Venus av Milo. Resan gick vidare till Rom som överträffade hans "redan på förhand högt spända förväntningar. En stads storhet vilar på andra grunder än folkmängd och utsträckning."

Vistelsen i Rom gav upphov till en rad böcker: "Romerska dagar", "Romerska kejsare i marmor" och "Romerska sägner om Paulus och Petrus".

5. Diktaren

"Midvinternattens köld är hård,
stjärnorna gnistra och glimma..."

Dikten om Tomten publicerades 1881 i Ny Illustrerad Tidning. Idag är den förmodligen Rydbergs mest kända verk och läses på julafton i många svenska hem. Tomten är förstås ingen jultomte utan en gårdstomte som grubblar på livets stora gåta i den kalla natten – när bara han är vaken.

Viktor Rydberg första diktsamling kom året därpå, 1882, och fick namnet "Dikter". Många av dikterna är tillkomna mellan 1875-78 då han även arbetade med en svensk översättning av Goethes "Faust". Bland andra översättningar märks verk av Edgar Allan Poe och Heinrich Heine.

En höjdpunkt i hans diktarkarriär är kantaten vid jubelfest-promotionen i Uppsala i september 1877 (universitetet fyllde 400 år och Rydberg hade blivit utsedd till hedersdoktor):

"Vad rätt du tänkt, vad du i kärlek vill, vad skönt du drömt
kan ej av tiden härjas, det är en skörd som undan honom
bärgas, ty den hör evighetens rike till.
Gå fram, du mänsklighet, var glad, var tröst, ty du bär
evigheten i ditt bröst."

Kantaten väckte häpnad och beundran och återkommer än i vår tid i tidningarnas dödsannonser.

"Dikter. Andra samlingen" kom ut till julen 1891, nästan samtidigt som romanen "Vapensmeden", som också den innehöll

ett flertal dikter. Samlingen innehöll "Den nya Grottesången" – en svidande uppgörelse med mammonsdyrkan och den framväxande industrialismen. Dikten var socialt radikal och djupt gripande:

"Drevs du inom Grottes stätta vräks du ut som lik.
Grymhet är det ej i detta, blott aritmetik."

Från "Vapensmeden" stammar också dikten "Betlehems stjärna", som tonsattes av Alice Tegnér och fortfarande sjungs på julavslutningar i skolan:

"Gläns över sjö och strand, stjärna ur fjärran, du, som i
Österland, tändes av Herran!"

6. Riksdagen, Högskolan och Akademien

S. A. Hedlund hade representerat Göteborg i Riksdagen 1867-69. Arbetet på GHT krävde dock hans närvaro i hemstaden och han föreslog att den frisinna och allmänt respekterade Viktor Rydberg skulle väljas till hans efterträdare. Rydberg accepterade med viss tvekan – hur skulle det påverka hans författarskap? Å andra sidan fanns det flera politiska frågor som engagerade honom och där han också kom att göra skillnad:

- att få bort trosbekännelse tvånget för statstjänstemän
- att ge större frihet för judar och katoliker att utöva sin tro
- att lyfta tryckfrihetsfrågor och debattera indelningsverket

1870-72 blev dock Rydbergs enda riksdagsperiod. Även han längtade till och behövdes i Göteborg. 1876 inledde Rydberg sitt arbete på Göteborgs Högskola. Två föreläsningstimmar

per vecka under terminstid, till en ersättning av 4000 kronor. Filosofi och kulturhistoria var hans ämnen.

Året därpå invaldes han också i Svenska Akademien och blev en av "De Aderton" då han efterträdde skalden Strandberg. De framgångsrika föreläsningarna i Göteborg - som var offentliga - väckte intresse även i huvudstaden. 1884 blev Viktor Rydberg den första humanistiske professorn på Stockholms Högskola med ämnet kulturhistoria, inklusive germansk mytologi. Några år senare ändrades hans tjänst till en professur till konsthistoria.

7. Ålderdomen

Viktor Rydberg gifte sig sent i livet. Han var 50 år fyllda när han ingick äktenskap med Susen Hasselblad, köpmansdotter från Göteborg. Susen blev hans hustru, sekreterare och den som skötte hans korrespondens. Äktenskapet blev barnlöst.

Sina sista fem år tillbringade Rydberg i Djursholm på vackra, nybyggda villa Ekeliden som hade en stor trädgård. På Ekeliden skrev han sin sista roman, "Vapensmeden", som utspelar sig i Jönköping under reformationen.

Viktor Rydberg dog 21 september 1895, nära 67 år gammal. Han hade drabbats av diabetes och njursvikt. Han dog mitt i sin gärning men lugnt och fridfullt.

Rydberg jordfästes i Göteborg under närvaro av kung Oskar II och andra medlemmar av kungahuset. Uppsalas studenter deltog med florhöljda fanor. Han ligger begravd på Östra kyrkogården i Göteborg. Minnesmärken över honom finns i såväl Jönköping som Göteborg och Djursholm. Hans fru, Susen, överlevde sin make mer än tre decennier då hon vårdade hans minne.

8. Viktor Rydberg idag

Betyder Viktor Rydberg något för dagens människor? Är han ihågkommen, blir han läst?

Rydberg var sin tids största kulturpersonlighet. Hans anseende var stort, hans kunskap enorm. Hans bredd som diktare, föreläsare och professor imponerar kanske ännu mer idag – Rydberg hade ju inte tillgång till vår tids informations-samhälle.

Flera av hans böcker är fortfarande väl värda att läsa. "Singoalla", från 1857, har en handling som känns i högsta grad aktuell när riddarsonen Erland blir förälskad i Singoalla, dotter till en hövding i ett kringvandrande folk, romer, som rastar nära hans faders slott. En omöjlig kärlek.

"Vapensmeden" som utspelar sig i Jönköping lever vidare i staden på många vis även i våra dagar. En av huvudpersonerna är mästare Gudmund som har fått ge namn åt såväl hembygdsföreningen Gudmundsgillet, som en restaurang med djupa källarvalv (den senare dock nedlagd sedan något år tillbaka). I Rådhusparken står statyn "Harpolekaren och hans son" av Stig Blomberg. Det är för harpospelaren Svante som mästare Gudmunds dotter Margit sjunger "Gläns över sjö och strand" i en båt på Vättern – mitt i sommaren!

"Tomten" och "Lille Viggs äventyr på julafton" ingår i vårt traditionella julfirande och finns översatta till en mängd språk. I många kommuner finns det Viktor Rydbergsgator, och skolor är uppkallade efter Jönköpings store son.